

აქიდან საგულისხმებელია, რომ დაახლოებით 985 წლიდან იმერეთის ცალკე კათალიკოზობა მოიხპო და ქართლის კათალიკოზები განაგებდნენ მთელს საქართველოს ეკლესიას.

ამ აზრს აძლიერებს შემდეგი გარემოებაცა: თამარ-მეფის სიგელში, თვით ამ წმიდანის ხელმოწერილში, ნახსენები არ არის იმერეთის კათალიკოსი, ხოლო ერთ სიგელში (ქრონიკ. II 1258 წ. ქვეშე) ამტკიცებს „ყოვლისა საქართველოსა კ-ნი ნიკოლოზ“. იმ დროს რო იმერეთში კათალიკოსი მჯდარიყო, მისი ხელიც ჩართული იქნებოდა ორსავე სიგლებში ჩვეულებრივ: გელათისადმი მიცემულს სიგელს (იმერეთის საკათალიკოზო მონასტრისას) ამტკიცებს ქართლის კათალიკოსი თეოდორე, ხოლო იმერეთისა არა სჩანს (ეს გუჯარი ჩვენგან გამოცემულია. „ქრონიკები“, წიგნ. II, გვ. 73-74); მართალია, სიგელს ბოლო აკლია და შესაძლებელია იქ მოხსენებულ ყოფილიყოს იმერეთის კათალიკოზი, მაგრამ მაინც უკანონო იქნება ქართლის კათალიკოზის უფლების გამოჩენა იმერეთის საკათალიკოზოში, თუ რომ უკანასკნელი საკათალიკოზო გაუქმებულ არ ყოფილიყოს.

ერთ გარემოებას ეჭვი შეაქვს ამ დასკვნის სიმართლეში. ახალციხიდან მამა ვასილ კარბელაშვილისაგან ჩამოტანილ სახარებაში, რომელიც ჩვენის აზრით დაწერილია მეთორმეტე საუკუნის ხელით, მოხსენებულია „**აფხაზეთის კათალიკოზი სვიმონ**“ (ქრონიკ. II, გვ. 90). მეცამეტე საუკუნიდან ჩვენი მემატრიანებიც ხშირად იხსენიებენ ორთა კათალიკოზთა სახელდაუდებლად (ქ.სხ. I, გვ. 274, 342). გარდა ამისა თუ ბერძენ მწერალთა მოკლე ცნობას დაუჯერეთ, 1054 წელს უნდა გათავისუფლებულიყო საქართველოს ეკლესია (იხ. დეკ. ცინცაძის შრომა Автокефалия Груз. церкви). თუ უკანასკნელი ცნობა სარწმუნო გამოდგა, იმ შემთხვევაში იმ კრებას ლაპარაკი ჰქონია არა ქართლის ეკლესიის თავისუფლებაზე (რადგან ეს კითხვა 750 წლის კრებამ ადრევე გადასწყვიტა), არამედ იმერეთის ეკლესიისაზე, როგორც ეს სჩანს

წმიდის გიორგი-მთაწმიდელის ბაასიდან ანტიოქიის პატრიარქ თეოდორესთან (იხ. ჩემი წიგნაკი *Abchazskie katolikosy*, Ставрополь 1893 წ. გვ. 9—11 და „ათონის კრებული გვ. 314-316).

გარდა ამისა ერთს 1078 წ. დაწერილ გუჯარში ნახმარებია ფრაზა, „**აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოზნი**“, და ესვე ფრაზა ნახმარებია მეორე საბუთის პირში მეცამეტე საუკუნის ნახევარს დაწერილში (იხ. ეს საბუთები ჩემს „ქრონიკები“ II, გვ. 50 და 160).

დაესძინოთ ამაებს კიდე ერთი საყურადღებო ფაქტი. მოქვის XV საუკუნის გულანში, რომელიც ეხლა საეკ. მუზეუმშია დაცული, ჩვენ აღმოვიკითხეთ: „**კათალიკოზი დანიელ ახალი მოწამე**“; ამ კათალიკოზს, როგორც ახალ მოწამეს, ხსენება უწერია, ე. ი. წმიდანებშია ჩაირცხული. ვინ არის ეს კათალიკოსი? ჩვენ სრული სია გვაქვს ქართლის კათალიკოსებისა და ამ სიაში დანიელ არა სჩანს. მაშასადამე ის არის იმერეთის კათალიკოზი, მით უმეტეს, რომ ის იმერეთის ეკლესიის ხელნაწერშია მოხსენებული. — როდის უცხოვრია დანიელს? — რადგან მეთოთხმეტე საუკუნეში ის „ახალ-მოწამედ“ არის ხსენებული, მას უნდა ეცხოვრა მეთოთხმეტე საუკუნეში. მოქვის წარჩინებულად დახატულ სახარებაში, რომელიც დაწერილია 1300 წელს, დახატულია დაჩოქილი და ხატის წინ მლოცველი მღვდელმთავარი, სრულს საეპისკოპოსო შესამოსელში და იქვე აქვს წარწერა: „**მოქვისა მთავარ ეპისკოპოსი დანიელ**“ (იხ. ჩემი „ქრონიკები“ წ. II 1300 წ. ქვეშ). სწორედ ეს დანიელ უნდა იყოს ის „ახალ-მოწამე დანიელ კათალიკოსი“, რომელზედაც მსჯელობა გვაქვს. უეჭველია, ამ დანიელს შემდეგ 1300 წლისა კათალიკოზობა მიუღია და მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისში წამებულა. ბროსეს შემოაქვს კიდე სახელები აბხაზთა კათალიკოსებისა; ნიკოლოზის (მეთოთხმეტე საუკ.) და ვედემონის (1319 წ.), მაგრამ შემცდარია: ორნივე XVI საუკუნის კათალიკოზები არი-

ან, როგორც თვითონ დავრწმუნდი იხ. ჩემი (Abхазские католики გვ. 11-13).

ამ ნაწყვეტ საბუთებიდან ის დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, რომ: ა) ჯერ კიდევ სრულის დაბეჯითებით იმისი თქმა არ შეიძლება, რომ მეათე საუკუნიდან 1390 წლამდე იმერეთის კათალიკოზობა გაუქმებულ ყოფილიყო; ჯერ კიდევ საჭიროა ახალ საბუთებს ეუცადოთ; ბ.) თითო-ორი შემთხვევა ბიჭვინტაში ცალკე კათალიკოზის დაყენებისა, როგორც არა ბუნებრივი მოვლენა, ვერ დაარღვევს მიღებულ აზრსა, მით უმეტეს რომ იმერეთი ამ ხნის განმავლობაში ხშირად სწყვეტდა პოლიტიკურს კავშირს ამერეთთან: XI საუკუნეში ლიპარიტ ერისთავის განდგომის გამო, XIII საუკუნეში მეფის დავით ნარინის გამოყოფით. შესაძლებელია ამ პოლიტიკურ კავშირის შესუსტების დროს ეკლესიური კავშირიც დაირღვა დროებით, ხოლო ერთობის აღდგენის უმაღლესი ეკლესიური კავშირიც განახლდა, ერთობა იმერ-ამერ ეკლესიათა კვლავ დამტკიცდა საერთო კათალიკოზის დანიშნით. ერთის სიტყვით, ზემოხსენებული აზრი ჯერ ისევ ისტორიული თეორიაა და არა უტყუარი კეშმარიტება,

მეთოთხმეტე საუკუნის დამლევს თამერლანის შემოსევამ ხელახლა შეასუსტა პოლიტიკური ერთობა იმერ-ამერეთისა: მეფენი გიორგი და ბაგრატ ამერეთში იყვნენ და ამ მსოფლიო მტერს ებრძოდნენ, ამით ისარგებლეს აფხაზეთში გურიელ-დადიანმა და იმერთა მეფემ, დამოუკიდლობა მოინდომეს. ამ მიზეზით აიხსნება ქართლის ცხოვრებაში მერმენდელ დროში ჩაკერებული ცნობა იმაზე, რომ 1390 წელს აფხაზეთმა კათალიკოზად დაიხვესო არსენი. თუ ეს ცნობა ყალბი არ გამოდგა, იმ შემთხვევაშიც საგულისხმოა, რომ არსენი აღბათ ისევ გადაყენებულ იქმნა, ქართლის მეფეთაგან, რადგან 1390 წლიდან 1474 წლამდე არც ერთი აფხაზეთა კათალიკოზი არა ჩანს საეკლესიო საბუთებში.

მეთუთხმეტე საუკუნეში უმაღლეს წერტილამდე აღვიდა ოსმალთა ძრიელება, მათ დაიპყრეს სტამბოლი, ტრაპიზონი მთელი აზია ბოლქანეთითურთ და განხეთქილება ჩამოაგდეს ჩვენს შეეფებში. გვირულმა საარაკო ბრძოლამ მათთან იმერ-ქართველ მეფეებისამ საქართველო გადაარჩინა ამ ბარბაროსებისაგან. მაგრამ ამ დიდმა საქმემ დიდი მსხვერპლი მოინდომა. ყველანი ჰგონობდნენ, რომ დინასტიური ბრძოლა იმერ-ამერ მეფეების და მთავრების შორის ამ უბედურ დროში ქრისტიანობას დაამხოდა და ურჯულო ოსმალს ხელში ჩაუყრიდა მთელს კავკასიას. საჭირო იყო შერიგება და გაერთიანება სამეფოში. დიდათ ეცადნენ ძალით გაერთიანებას, მაგრამ არ იქნა სრულს გაერთიანებას ვერ მიიღწიეს ძალით, ტყულა-უბრალოდ გვირ ძმათა სისხლი იღვრებოდა იმ დროს, როდესაც უღმობელი ვეშაპი (თურქ-ოსმალთ) საქართველოს საზღვარს უახლოვდებოდა კავკასიის ჩასანთქავად. რა უნდა ექნათ? არჩიეს სრულის ზავის შემოღება: გიორგი ქართლის მეფემ აღიარა დინასტიური უფლება იმერეთის მეფეებისა, იმერ-ამერნი შერიგდნენ. ამ ზომით ჰუიქრობდნენ ოსმალს წინააღმდეგ შეერთებას. ეს მოხდა 1469 წელს.

ამ დიადს ვარემობას, ამ შეცდომას, მძიმე შედეგი მოჰყვა. საქართველო უარესად დაქუცმაცდა: იმერეთიც ნაწილ-ნაწილ დაიყო (სამთავროებად, საერისთოდ) და ქართლიც დანაწილდა ორ სამეფოდ; ერისთავებმაც თითქმის მთავრული უფლება შეირჩინეს. ამავე დროს ახალი შინაური მტერი გაუჩნდა ჩვენს წმიდა ეკლესიას. ანტიოქიის პატრიარქები გაუაციკებით თვალს ადევნებდნენ ჩვენს შინაურ დაქუცმაცებას; და რაკი მარჯვე დრო იშოვეს, მოინდომეს ჩვენი ეკლესიის დამორჩილება, თვისს საპატრიარქოში ჩარიცხვა (თვითონ კი-ოსმალს სამეფოს ყმანი იყვნენ). ჩემს ქრონიკებში ბევრი საბუთებია დაბეჭდილი იმაზე, თუ რა ნაირის ხერხით ცდილობდნენ, თუმცა ამაოდ, ანტიოქიიდან გამოსული ბერები სამცხე-საათაბაგოს ეკლესიების დამორჩილებას; ათაბაგები ხან-

დახან ამ ხაფანგში ვარდებოდენ, რადგან ეკლესიურის განცალკევებით განთავისუფლება უნდოდათ საქართველოს მეფეთა გავლენისაგან.

ასე მოიქცნენ ანტიოქელები იმერეთშიც. ისარგებლეს იმერეთის ცალკე სამეფოდ განყოფით; მათმა აგენტების ქდაგებამ გასჭრა და როგორც ქვემო დაბეჭდილ ოქმიდან დაინახავთ, 1470 - 1474 წლებს შუა თვით იერუსალიმის ან ანტიოქიის პატრიარქი მიქაელ ჩამობრძანდა იმერეთს და აქ, როგორც სჩანს, პირველად დაარსა ქართლის ეკლესიიდან განცალკევებული კათალიკოსობა, რომელიც უნდა დაქვემდებარებოდა ანტიოქიის ანუ იერუსალიმის საპატრიარქოს. ეს აზრი, რომ იმერეთის ეპარქია უნდა ექვემდებარებოდეს სხვა საპატრიარქოს, ბუნდათ, მაგრამ ხელოვნურად გამოუხატავს მიქელ პატრიარქს იმ ვრცელ ოქმში, რომელიც თვითონ მას შეუდგენია, როდესაც აკურთხა ბედიის არქიეპისკოპოსი აბხაზეთის კათალიკოსად. მოხსენებული ოქმი, რომელსაც ქვემო ვებეჭდავთ პირველ ნომრით (№ ა) ბიჭვინტის საკათალიკოსო საბუთებში, გვაუწყებს, ვითომ „პირველად (ე. ი. ძველად) ქართლისა და აფხაზეთისა კათალიკოსნი ანტიოქიისა პატრიარქისაგან იკურთხებოდნაო“, მაგრამ „სოფლის სივერაგეთაგან იყვნეს მრავალნი წესნი შეშლილიო“ და ამიტომ ახლა მე ძველი წესი აღვადგინე და იოაკიმე კათალიკოსად ვაკურთხეო, ის არისო „იერუსალიმის მარჯვენო“, იმას დაემორჩილენითო და სხ. და სხ. ამასთან პატრიარქი დარჩებას აძლევს იმერეთის ეკლესიას, რომელიც ჩვენ ოც და ერთ მუხლად დავყავით, რადგან ამ მუხლებს საეკლესიო კანონების ხასიათი აქვს. ოქმში განზრახ მეტად მკაცრად და გაზვიადებულად დახატულია დაცემულობა საეკლესიო წესებისა იმერეთის საკათალიკოსოში.

ქვემო ჩვენ დაბეჭდავთ ერთს საბუთს (იხ. გელათის გუჯრები № 3), რომლიდან სჩანს, რომ ანტიოქიის პატრიარქისაგან დაყენებული იოაკიმე კათალიკოსი გადაყენებულ იქ-

მნა, როგორც „არა სჯულიერად“ შემოსული სამწყსოში. აქიდან საგულისხმოა, რომ იმერეთმა არ მიიღო დამოკიდებული კათალიკოსი და არცა პატრიარქის მიქელისგან მოცემული კანონები. ეს გულისწყრომა ანუ „პროტესტი“ იმერეთისა პატრიარქის მოქმედებაზე გამოიხატება იმაშიც, რომ:

ა) პატრიარქის ოქმი არავის არ დაუმტკიცებია, არც მეფეებს, არც მთავრებს, არც ერთს ეპისკოპოსს, არც ერთს სამღვდლო პირს. მარტო საკათალიკოსო ბეჭედილა აზის, ბ) მისგან დატოვებული კანონები, როგორც სჩანს, არ იქმნა მიღებულ: შემდეგ საუკუნეთა სიგრძეში მას არავინ იხსენიებს, როგორც სავალდებულოს; გ) პატრიარქის კანონების ნაცვლად იმერეთის ეკლესიის კრებამ შეიმუშავა სხვა კანონები, რომელნიც მუდამ მოქმედებაში იყო მეთექვსმეტე საუკუნიდან მეთვრამეტემდი, რუსთა ექსარხოსებისაგან რუსულ კანონების შემოღებამდი; დ) იმავე მეფე ბაგრატმა, რომელიც ვითომ დასწრებია იოაკიმეს კურთხევას, შეიმუშავა ახალი იადგარი (რომელიც ქვემოთ ბიკვინტის საბუთებში იბეჭდება) რომლითაც მან წესი და საზღვარი გაუჩინა ეკლესიის უფლებათა და საეკლესიო ყმა-მამულ-მოხელეთა. და ახალი საეკლესიო ავტუტობა: მისცა იმერეთის საკათალიკოსოს.

მაგრამ ყველაზე დიდი საბუთი იმისი, რომ იმერეთის ეკლესიამ და მეფე-მთავართა უარყვეს იერუსალიმ-ანტიოქიის პატრიარქის მიქაელის ცდა შესახებ ჩვენის ეკლესიის დამორჩილებისა, ის არის, რომ არც ერთი შემთხვევა არ ყოფილა შემდეგ საუკუნეში, რომ იმერეთიდან ვინმე როდისმე დაჰკითხოდას ანტიოქიის ან იერუსალიმის საპატრიარქოს, ან ვინმე იქილგან გამოეგზავნათ საეკლესიო საქმეების განსაგებად, თუ არ სტუმრად ან ფულის სათხოვნელად თათრებისაგან შევიწროებულ ანტიოქიის ქრისტიანებისათვის (როგორც მაგალითად, მეჩვიდმეტე საუკუნის დამლევს იმერეთში მობრძანდა ცნობილი პატრიარქი დოსითეოს). უფრო შესანიშნავია ის გარემოება, რომ არცერთს პატრიარქს შემდეგ მიქელისა

კონტიც არ დაუძრავს იმერეთ—ქართლის ეკლესიის სრულს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ.

მიქელისაგან 1470-1472 წლებში დადგენილი იმერეთის კათალიკოსი იოაკიმე, როგორც ვთქვით, მალე გადაყენებულ იქნა და მის მაგიერად, როგორც უნდა ვიფიქროთ არავინ დაუყენებიათ. ეს იქიდან სჩანს, რომ დიდს მანძილში 1470 წლიდან 1519 წლამდე არც ერთი აფხაზეთის კათალიკოსი არა სჩანს, თუმცა იმ დროინდელი საბუთები ბევრი შენახულია და დღეს ხელოთა გვაქვს.

მეთექვსმეტე საუკუნის დასაწყისიდან, 1519 წლიდან, იწყება ნამდვილი ისტორია ბიჭვინტის კათალიკოსებისა, ამ წლიდან შენახულა არათუ კათალიკოსებისა, არამედ ბევრი ისტორიული საბუთებიც, დამამოწმებელი მათის მოქმედებისა, საეკლესიო ცხოვრების მიმდინარეობისა.

1519 წელი მთელი ხანა იმერეთის საკათალიკო ეკლესიის ისტორიისა. ამ წელს სახელ განთქმულმა იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ, ეპისკოპოსთა კრების თანხმობით და თხოვნით, ბიჭვინტის ეკლესიას ის „დიდი იადგარი“ უბოძა, რომელსაც ქვემო ვბეკდავთ № 5. („ბიჭვინტის საკათალიკოსო საბუთები“ № 5), რომელშიც მეფე დიდ უფლებებს ანიჭებს ამ ეკლესიას. ეს ის სახელოვანი ბაგრატი, რომელმაც ერთად ქართლ-კახეთის მეფეებთან ხონტქრის მოწვევით იერუსალიმი ძალათ წაართვა ეგვიპტის სულთანს და მრავალი უფლება მოუპოვა ქართველთა პალესტინის მონასტრებს, აწ გაოხრებულებს, უპატრონობისაგან დატაცებულებს სხვა ტომთაგან ოსმალეთად წლის წინეთ*).

*) იერუსალიმის აღება, აღწერილი ქ-ცხ-ბის დამატებაში, უარპყო პროფ. ცაგარელმა, მაგრამ უსაფუძვლოდ. როგორც საზოგადოდ, ჩვენში მოდოდ შემორღებულია აჩქარებული მსჯელობა უარსაყოფლად ჩვენის სახელოვანის მატინისა. მართალია, ჩვენის წარსულის უარყოფა-დამცირება ხელსაყრელია გრენ-პურიშკოვისთანა მეცნიერების გასახარებლად და მათის პარტიისაგან მეცნიერის დიპლომის მისაღებად, მაგრამ აქაც ზომა

ამ ბაგრატ მეფემ დაუკითხავად ქართლის კათალიკოკოზისა და ანტიოქიის პატრიარქისა კათალიკოზად აკურთხებინა იმერთა ეპისკოპოსებს მალაქია აბაშიძე. იმავე 1519 წელს დაარსებულ იქმნა ახალი ეპარქიები და საკათალიკოზო სადგომად გელათი ნაცვლად ბიჭვინტვისა, რადგან თურქ-ოსმალთა წყალობით ბიჭვინტაში დგომა საშიშარი გახდა, მაგრამ ეპისკოპოს-კათალიკოზების საკურთხავად მაინც ბიჭვინტაში ემგზავებოდნენ გელათიდან საკათალიკო კანონის ძალით, სანამ ბიჭვინტის გარშემო მაჰმადიანობამ არ შთანთქა მეთურაშეტე საუკუნეში. დროებითი სადგომი კათალიკოზებს ბევრგან ჰქონდათ, მაგალითად: სამეგრელოში ხოფი, სენაკი; გურიაში აკეთი.

მოვიყვან ჩემგან შედგენილს სიას აბხაზეთის კათალიკოსებისას. სია შედგენილია ჩემს „ქრონიკებში“ გამოქვეყნებულ საბუთებით (იხ. იმავე წლებს ქვეშე) და „ბიჭვინტის საკათალიკოსო საბუთების“ მიხედვით, რომელიც ცალკე იბეჭდება „განთიადში.“ პირველად კათალიკოსთა სია შეადგინა ბროსსემ დიდის ცდით და დაკვირებით, მაგრამ რადგან საკმაოდ საბუთები არ ჰქონია, შეცდომები მოუვიდა ამ უებარს დიდს მეცნიერ-მუშაკს. აი ეს სია.

1 მალაქია, გვარით აბაშიძე (1519-1548 წ. დაახლოებით. ქვემო მოყვანილ საბუთებში ის მოხსენებულია შემდეგ

უნდა... მე ვრცელი პასუხი მივეცი პატივცემულ პროფესორს (ჩემი „ქრონიკები“ წ. II გვ. 337-369). რომელმაც დამატკიცა ქართველთაგან ერუსალიმის აღება. იმ დროს მე ხელში არ მქონდა კიდე ერთი საბუთი, რომელსაც ახლა აქ დაურთავ დაუკარგველობისთვის. ეს არის გრძელი ხრონიკა კვინკლასური, სადაც სხვათა შორის სწერია: „ქკს: სიდ: (1525წელს) აქა მისწერა სულთან სულეიმან სამთა მეფეთა (ქართლ-ახეთ-იმერეთისას) იერუსალიმის გამოხსნა. წარვიდეს სიხარულით და დაიხსნეს იერუსალიმი და მაშინ მოსცა საფლავი ქრისტესი და აღაღოთა ქართველთა“. იერუსალიმის წიგნებშიც, მეცნიერთა მოწმობით, აღიარებულია ეს ფაქტი (იხ. Археол. памят. Кавказа, описание Гелати гр. Уваровой) და მეც ერთი ბერძნული წიგნაკი, იერუსალიმში დაბეჭდილი, ხელთა მაქვს ამავე ფაქტის დამამოწმებელი.

წლებს ქვეშე: 1519, 1520; 1527, 1533 (ქცხ.), 1529, 1545; ამის დროს დაარსდა ახალი ეპარქია ხონისა და გელათისა. ამან გამოიხსნა ტყვეობიდან ჯიქებისაგან მთავარნი გურიისა და სამეგრელოსი 1533 წ. ეს იყო მალალ ზნეობიანი გვაი, რომელსაც ღვთიური პატივის ცემა ჰქონდა თვით ურჯულოებში და ამისთანა მხეც ხალხშიც, როგორიც იყვნენ ჯიქები.

2. **ვედემოს** ანუ ვედემონ, გვართ ჩხეტიძე 1548-1578 წლებში. ვაკაპალიკოზება მისი ნაჩვენებია დაახლოვებით. მისი სახე დახატულია გელათის კედელზე. ნუ თუ არ გამოგვიჩნდება გულშემატკივარი ქართველი, რომელის მაცადინებით შეიძლება ერთად შეგროვდეს ჩვენი ისტორიულ პირთა სურათები? ეს დაუფასებელი ღვაწლი იქნებოდა მამულის წინაშე*). ამან გაამშვენა ბიჭვინტა და გელათი და მრავალი

*) ნახატები იხილება ტაძრებში: 1., ზობის მონასტერში: მეთორმეტე და მეცამეტე საუკუნის დადიანების ცოტნესი, მისი მამის (შერგილ) და დედისა (ნათელა), ლევანისი, კათალიკოზების ილარიონის და ნიკოლოზის და სხ. 2) წყლენჯიხაში ძალიან ბევრია დადიანების გვარისანი, უფრო ქალებისა მეთორმეტე და მეცხრამეტე საუკუნოებისა, მეტად საყურადღებოა მათი ჩაცმულობა; დადიანების სახლისკაცები დახატულნი არიან მეტად მალალ თეთრ შლიაპებით; 3, მარტვილში (დადიან-ჰყინ-დიდლები), 4, ჯუმათის და შემოქმედის მონასტრებში (გურიელები და სხ.); 5, ვანში—ჩიჯავაძენი, ქალები და კაცები; 6, სორში (რაჭა) გლეხკაცური ჩაცმულობა; 7, კრისში (რაჭა) მეცამეტე საუკ. მოხელენი მაშინდელ ჩაცმულობით, ოქროს საჭრეებით; 8] ნიკორწმიდაში—თავადები, მათი ჩაცმულობა; 9, სეფითში (სამეგრელო) გლეხის ოჩიგავას ჩაცმულობა. აზნაურის თოფურისას სახე და სხ. და სხ.

მომავალ ისტორიულ თეატრისთვის ვისაც გული ეწვის, ახლავე უნდა შეეცადოს სხვადასხვა საუკუნეთა ჩაცმულობა მალე გადმოხატონ, სანამ მონასტრის კედლებიდან ფრესკები სულ არ წაიშლება. ითავებდეს ვინმე, თორემ საშვალეება მოიძებნება ამ დროს, როდესაც ჩვენს ხალხს გამოღვიძება ეტყობა, განსაკუთრებით თავდაზნაურთა. ქართლ-კახეთშიც ხომ ბევრი იშოვება, თუმცა ბევრგან ნახატებს უფროსების ბრძანებით კირი წაუსვენს—ტიმოშკინებმა!

ლონისძიება იხმარა ქრისტიანობის განსამტკიცებლად იმ დროში, როდესაც ბაზახეთი აიძო მაჰმადიანობის მქადაგებელთაგან. მანვე მოახდინა საეკლესიო კრება, რომელმაც შეიმუშავა ესრეთ წოდებული „კათალიკოსთა კანონები“, რომელიც დაიბეჭდება ყურნალ „განთიადში“ ბიჭვინტის საბუთებთან ერთად. ეს კანონები დაუმტკიცებია ქართლის კათალიკოსსაც — მალაქიას. კრება ყოფილა 1565-1572 წლებში (ვახუშტი 1605-1606 წ., ბროსესით — 1580-1603: იხ. ჩემი ქრონ. I).

3. **ევთიმე კათალიკოსი**, გვარით საყვარელიძე (1578-1616 წელს), უწინ მოქვის მთავარეპისკოპოსი. ეს იყო განთქმული სიწმიდით და განათლებით. ამან აუარებელი ღვაწლი დასდვა ქრისტიანობის დაცვაზე აფხაზეთ-სამურძაყანოში. ამან, ჯერ-კიდე მოქველმა შეკრიბა რაც რომ წმიდანების ცხოვრება იყო და ერთად აღაწერინა თვე-და-თვე თორმეტ წიგნად. ეს სინაქსარული ცხოვრება კი არ არის, როგორც რუსის ეპისკოპოსის დიმიტრი როსტოვესისა (XVIII საუკუნე), არც საკითხავეები, არამედ სრული შეუმოკლებელი ცხოვრება უძველესის დედნებით. საოცარია ეს შრომა. ევროპაში მთელი ბალადისტთა საზოგადოება აგერ ასი წელიწადია ჰკრებს და ჰბეჭდავს წმიდანების ცხოვრებას და ამ შრომით გაითქვა სახელი არა თუ საზოგადოებამ, არამედ მთელმა ნაციამ, რომელმაც წარმოშობა ეს საზოგადოება; ჩვენში-კი ეს დიადი შრომა ერთს კაცს უკისრია თავისის ხარჯით, შრომით, მწერლები შემოუკრებია და თორმეტი **უზარმაზარი წიგნი** რიგ-რიგზე აუწერინებია დაწყებული პირველ სექტემბრიდან აგვისტოს დამლევამდე. ცნობა ამ წიგნებზე და მათის წარწერებზე ჩემს ქრონიკებშია ჩართული (წიგ. II გვ. 435-436*).

*) აქ ამას დაუმატებ, რომ, როგორც შემდეგის დროის წარწერათაგან სჩანს, მეცხრამეტე საუკუნის დამწყებს თორმეტივე წიგნი დაცული ყოფილა. ამათგან 1890 წელს მეცხრალა ვნახე გელათის წიგნთსაცავში; 1896 წელში კი შევიღილა აღმოჩნდა და უკანასკნელ 1902 წელს, როდესაც სრუ-

კათალიკოსი ევთიმე მოკვდა 1616 წელს და არა 1605 წელს, როგორც მე ვწერდი („ქრონ.“ 1605 წ. ქვეშე). როდესაც მე ხელახლა შევასწორე უკანასკნელი ცნობა მისს წყაროს, დავრწმუნდი, რომ შეცდომა მომსვლოდა, რადგან წარწერა დედანში მეტად დაჩრდილულიყო. ამიტომ ვთხოვე, ვისაც ჩემი „ქრონიკა“ აქვს წ. II, გაასწოროს ეს ადგილი და მაზედ დაფუძნებული დასკენანი (გვ. 435 და წიგ. I, დამატება). ეს ადგილი ასე უნდა გასწორდეს (გვ. 435, სტრიქონი მეთე ზემოდამ): „ქს.: ტ.: (1616 წ.).“

ამა ქორონიკონსა აბხაზეთის კათალიკოსი ევთიმე მიიტვალა და ცაიშელ-ჯუმათელი გურიელის შვილი მალაქია კ-ხად დასვეს: ამავე ქ-სა თვესა მისსა: იბ :დღესა (ორშაბათს) ხელ-ყვეს ცაიშის საყდრის ახლად აღსაშენებლად — მალაქია“. (გელათური წმ. გიორგის გულანი).

ამნაირად გელათის გულანი ან ერკეთისა ერთხმად გვიჩვენებენ ევთიმის გადაცვალებას 1616 წელს. (იხ. დ. ბაქრაძის „Гурія и Аджарія“).

ლიად რუსეთის საეკლესიო სკოლების მეთვალყურემ, შემიაკინმა, მოინდომა იმ წიგნების ჩემის შემწეობით დაწვრილებით გადაშინჯვა, ხუთილა აღმოჩნდა! „სხვა მონასტრებში ბერებმა წაიღესო თხოვითა“ — ასე აგვიხსნეს. ასე იკარგება ფას დაუდებელი საუნჯე ჩვენთა წინაპართა უღირს შთამომავალთაგან! ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ ის წიგნები ერთად-ერთი ცალღებია მთელს საქართველოში. სიტყვამ მოიტანა და ანასაც დაეძინენ, რომ 1890 წელს ბაგრატის ეკლესიის შტოში რომ პატარა ეკლესია არის დღეს, იმ ტაძრის ერთს კუნჭულში შევნიშნე ორი არშინის სიმაღლე ნაგავი; ნაგვიდან წიგნის კდის ყური მოსჩანდა; ამოვთხარე იქიდან და რა აღმოჩნდა? ორი ვეებერთელა ხელნაწერი (ხუთიც სხვა წერილი ხელნაწერები) თითო ფუთიანი (იხ. ჩემი „ქრონ“ II, გვ. 36-38) ორ დღე ლამეს ვსინჯავდი და გამოდგა ეგრემ მკირისგან შედგენილი განმარტება ქართული დაბადებისა! ეპისკოპოსს გაბრიელს ჩავაბარე, ხოლო ამან გელათში გაგზავნა შვიდნივე ხელნაწერი, რომელთაგან 1904 წელს მე და ეპ. კირიონმა

4. ამავე 1616 წლის ზამთარს გაკათალიკოსდა **მალაქია**. ის იყო შვილი გურიელის გიორგისა (1554-1600 წ.); ბერათ აღიკვეცა 1589 წ. (იხ. „ქრ.“ II წ.); მალე მიიღო ცაიშის და ჯუმათის საეპისკოპოსო. კათედრა ერთად („ცაიშელ-ჯუმათელობა“). 1615 წელს მიწის ძვრა ყოფილა, რომელიც გაგრძელდა მთელ წელიწადს. ძვრამ საფუძვლამდი დაანგრია დიდებული ცაიშის ეკლესია, რომელიც 1616-1619 წლების განმავლობაში მალაქიამ განაახლებინა, დაღეწილი ხატებიც შეაკეთებინა. ცაიშის ღვთის მშობლის ხატზე დახატულია ამობერვით მლოცველი „კ-ზი მალაქია“. ლათინ მისსიონერებს დაუხატავთ მისი სურათი, რომელიც გამოსცა მ. თამარაშვილმა თვისს უკანასკნელს საყურადღებო წიგნში. მალაქია გადაიცვალა 1629 წ.

5. მისი ადგილი დაიკირა **გრიგოლმა** (1619-1639 წ.). ქართულ ისტორიის მეხვიაშენე ბროსე შეემკდარია, როდესაც გვარწმუნებს, რომ მალაქია ცოცხალი იყო 1641 წ., ხოლო გრიგოლიც ცოცხლებში იხსენებოა 1651 და 1661 წლებში. იმ გუჯრებს, რომელზედაც აკადემიკი თავის აზრს ამყარებს, ჩვენ ქვემო ვბეჭდავთ და იქვე განვმარტავთ, თუ რა გარემოებამ შეიყვანა შეცდომაში მეცნიერი არქეოლოგი (იხ. მის Rap. VIII, 138; Hist. Mad. de Geor. t. I, p. 50; 266). გრიგოლი † 1639 წ. (ქრ. II.).

ხუთი მწვრილები ვიპოვეთ და ის ორი კი არ აღმოჩნდა, გრიგოლ ბერმა წაიღო კაცშიო. 1910 წელს კაცშიცვერ ვიპოვე წიგნები.... ასე ვაფასებთ ჩვენ წინაპართა ნაღვაწს! ჩემი ქრონიკების მეორე წინში იპოვება მოკლე ცნობა ამ ფასლადებელ ხელნაწერზე, ოღონდ მაშინ არ ვიცოდი, რომ განმარტება ეფრემ მცირის შედგენილი ყოფილა და სამიოდ წლის წინეთ ეს გარემოება ვიცან იმ დაბადების ნაწყვეტიდან, რომელიც კერძო ოჯახში ვიპოვე. რამდენად ვიცი, განმარტული დაბადება ძველად არც ერთს ერს არ მოეპოვებოდა-მით უმეტეს სასახელოა ჩვენი ეს ეფრემ მცირის დიდებული შრომა.

6. იმავე 1639 წ. კათალიკოზად დასვეს **მაქსიმე** მაქუტაძე (1639—1656 წ.). ამის დროს ლევან დადიანის სასახლეში მოვიდა რუსების ხემწიფის ელჩი თეოდორე ელჩინი (იხ. Addit ბროსესი, XV, გ. 438; Бълокуровъ: Матеріалы და სხ. 257-376). ეს იყო ორჯერ: პირველად 1639 წ. და მეორედ 1640 წ. და არა 1630 წ., როგორც გონებდა ბროსესე. ამ ელჩის პირით იმერთა მეფე ალექსანდრე რუს-ხელმწიფეს სთხოვდა მისს მფარველობაში შესვლას ოსმალთა დასამხობად (полн. собр. закон. Россійск. Имп. I, 243)*).

7. ზაქარია 1656—1660 წ.

მაქსიმე გადაიცივალა 1657 წ. იგრძნო რა სიკვდილის მოახლოვება ერთის წლის წინეთ, მაქსიმემ თავისვე სიცოცხლეში კათალიკოზად დააყენებინა კრებას ზაქარია, გვართ ქვარიანი. ეს იყო ივნისი 1656 წ. (იხ. „ქრ“ წ. II). აქამდე ზაქარია იყო გენათელი მიტროპოლიტი. ამ დროებამი

*) ამ ელჩს მოსდევდენ რამოდენიმე რუსის ბერები. ესენი ჩვენ ეკლესია-მონასტირებს ათვლიერებდენ, ჩვენ წირვა-ლოცვებს თვალყურს ადევნებდენ და აღშფოთებაში მოდიოდენ: ესენი „ბუსურმანები“ ყოფილან და არა ქრისტიანებიო, რადგან ზოგვან ტაძრებს ბანზე ჯვარი არ ეკრა, ზოგვან დაბალი კანკელი ნახეს (ИКОНОСТАСЬ), პასექის წირვაზე რატო ტაძარს მარცხნივ არ შემოუარესო (ПОСОЛОНЬ), რატო დიდი ბარძიმი აქეთო, რატო ტრაპეზი საკურთხეველში ზედ კედელზე აქვთ მიდგმული; ჯვრებიც ოთხ წვერიანი ჰქონიათო —ლათისურიო და არა რვაწვერიანიო და სხ. და სხ. განცვირფდება კაცი მაგათის გაუნათლებლობით, უმეცრებით, და ჩვენს მათზე აღმატებულობას მაშინდა იგრძნობთ. ლათინების ბერები რომ ჩვენს სამღვდელობაში მიღებულნი იყვნენ და დიდი მეგობრობა და პატივისცემა ჰქონდათ ერთმანეთისა ეს გარემოება ხომ ერთიანად აშტერებდა რუსის ბერებს! რა მალლა მდგარა მაშინ ჩვენი სამღვდელეობა შედარებით რუსებისაზე და რა დაბლა დაშვებულა დღეს!.. გაჩინოვნიკებულა, აზრი ქრისტიანობისა შემკირებულა და გარეგნობაზე გაყინულა...

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ოსმალებმა დიდი ქვეყანა მოგლიჯეს — ჭანეთი ქოროხის ვაღმა და მერე ბათუმიც დაიჭირეს, აფხაზეთის იქითა მხარე გაათათრეს, ბიკვინტაში დარჩენა შეუძლებელი გახდა და ეს უნდა იყოს მიზეზი იმისი, რომ ზაქარია და მისნი შემდეგნი მოადგილენი გელათიდან ჰმართვიდნენ საკათალიკოსოს; ასე უნდა გავიგოთ მისი განსხვავებული წოდება („ტიტული“): „კათალიკოსი ზაქარია, მთავარ ეპისკოპოსი მალღისა ტრაპეზისა გელათისა, კათალიკოსი აფხაზეთისა და ქართლისა (?) დიდისა ბიკვინტის ტაძრისა“. სულ ორწელიწად ნახევრამდი იკათალიკოსა ზაქარიამ, გადაიცვალა 1660 წ., იქვე გელათში დაიმარხა, სადაც დახატულია კედელზე წარჩინებული მისი სახე (Rapp. ბროსესი XI, გვ. 10).

ბ. კათალიკოსობა არგუნეს ქუთათელ — ყოფილს სვიმონს (1660—1666 წ.) გვართ ჩხეტიძეს, რომელიც ხშირად თავის თავს უწოდებს „აფხაზეთის კათალიკოსად და ქუთათელად“. სვიმონმა იმერეთი გადაარჩინა იმ არევ — დარევიდან (ანარქია), რომელიც შეუდგა იმერეთის მეფის ალექსანდრეს გადაცვალვას 1660 წ. სამ წელიწადს იმერეთის სამეფო ტახტი გადადიოდა ხან ოსმალთა ხელში, ხან დადიან-გურიელთა; შემკვიდრე მეფე-ბაგრატს თვალეები დასწევს*) და გააძევეს. მაშინ

*) ზოგ ჩვენს მწერალთ ჰგონიათ, ვითომ თვალეების და; — წვა თვალეების ამოთხრას ნიშნავდეს ანუ სრულ დაბრმავებას. ეს შეცდომაა, — მარტო სინათლის მოკლებას ჰნიშნავს ამისთვის ცალკე ხელოვანნი იყვენენ, რომელნიც თითქმის უმტკინელად აუცრიდენ თვალის ქუთუთოსთან ძარღვს. ხედვა შერჩებოდა, მაგრამ თოფ-ისარს ვერ იხმარებდა. ზოგს ისრის ხმარების შეძლებაც შერჩებოდა (მაგალითად დიმიტრი თვალე დამწვარი ისარს ნიშანში ესროდა). ვერათვე იყო გამოსაჭურისებაც — ექიმები ერთს ძარღვს წაუხდენდნენ, რომ შილი არ გასჩენოდა ტახტის ანუ მამულის შემცილვ. აგრეთვე ბარბაროსულად ესმით ჩვენს მეისტორიებს სისხლი: რამდენად თავადს ან აზნაურს მეტი ყმა ყავდა, იმდენად სისხლი უდიდდებოდა და მისს მკვლელს, როგორც ბევრის ყმების მამა-პატრონისას, მეტი სისხლი ერგებოდა (ამის საბუთებს მერე გამოვაქვეყნებთ).

სვიმონმა და მისმა ძმამ, ქუთათელმა გედეონმა, იმდენი იღონეს, რომ 1663 წელს ის შემკვიდრე, თვალ დამწვარი ბაგრატი, ისევ გაამეფეს და სამეფო გადაარჩინეს. დიდი სახელი ჰქონდა სვიმონს. მაშინდელი მწერლები მას უწოდებენ „ქრისტიანე და ღვთისმოყვარე კათალიკოზად“ და სხ.

9., ნიკოლოზ, დაახლოებით 1667—1668 წ.

10., ილარიონ, დაახლოებით 1668—1673 წ.

ამ ორ კათალიკოზთაგანი ნიკოლოზი სულ არა სჩანს ჩვენ სიგლებში. კ-ზი. ნიკოლოზის წერილია მოხსენებულად დაბეჭდილ დაბადების ბოლოში (ბროსე); მისი და ილარიონის სურათები გამოყვანილია ხობის მონასტრის კედელზე. ეტყობა იქვე მარხიან, იქ, სამეგრელოში, მომკვდარან. ბეჯითად შეგვიძლია დავსკვნათ, რომ ორივე კათალიკოსები ცხოვრობდნენ 1667—1673 წლებს შუა (რადგან სვიმონ გადაცვლილა 1666 წ., ხოლო ილარიონის შემდეგი დავით კათალიკოსებულა 1673 წ.), როგორც ქვემო დავასაბუთებთ. ილარიონის საკუთარი ხელით 1672 წ. დაწერილი სიგელი იბეჭდება ბიჭვინტის სიგელებში. ნიკოლოზი-კი არც ერთს სიგელში არ იხსენიება, არცა ევდემონ საყვარელიძე, რომელსაც გვისახელებს ბროსე. უკანასკნელს ჩვენ სრულიად ვრიცხავთ კათალიკოსთა სიიდან, რადგან არავითარი საბუთი არ გვაქვს და ძნელთად დასაჯერებელიც არის, ვითომ მოკლე ხანში (1667—1673 წ.) სამი კათალიკოსი გამოცვლილიყვნენ.

11. დავით, გვარით ნემსაძე, კათალიკოსობდა 1673-1696 წლებში: გაკათალიკოსობა მისი ვიციტ კინკლოსის წარწერიდან (ჩემი „ქრონ.“ II. 1673 წ.), ხოლო გადადგომა—შემდგვის კათალიკოსის გრიგორის ბეჭდიდან, რომელსაც აწერია 1696 წ.; და აგრეთვე სიგელ-გუჯრებიდან, სადაც დავით ნემსაძე სჩანს კათალიკოსობაში 1673, 1675, 1680, და 1685 წლებში, გარდა უთარილო სიგელ-გუჯრებისა.

ამის დროს გაძლიერდა ოსმალეთის გავლენა აფხაზეთზე და დამცირება ქრისტიანობისა ამ განაპირა ქვეყანაში, თუმცა მმართველნი, მაგალითად შარვაშიძე ყვაბუ (რომლის სიგელს ვბეჭდავთ), ქრისტიანობაში მტკიცენი ყოფილან. ამის დროსვე იწყება გააფხაზება მეგრელებისა, რომელთა ეტნოგრაფიული საზღვარი მაშინ იყო კელასურის მდინარე, ს-ოხუმს ახლო. აბ-ხაზთაგან დევნილნი იქაური მეგრელები ხშირად სტოგებდენ იმ ადგილებს და სახლდებოდენ ღალიძგის აქეთა მხარეს, როგორც ამას აღნიშნავენ რამოდენიმე ბიჭვინტის სიგელები. ვინც ძველ ადგილზე რჩებოდა, აბხაზდებოდენ. მეჩვიდმეტე საუკუნიდან დაიწყო აბხაზთა გამაჰმადიანება ნელ-ნელა და თან იქაურ მეგრელების გააფხაზება*). კ-ზი დავით † 1696 წ.

X *) გეოგრაფიული სახელები ადგილებისა, საყანე მინდ-
 ორებისა, ლელე-მდინარეებისა, მთებისა, საოჯახო ნივთებისა,
 ო სახელ-გვარი მსახლობელთა და სხვ. გააფხაზებულ სამეგრე-
 ოს ნაწილში (კოდორის „უჩასტკა“ კელესარურამდი) დღე-
 ო საც ხშირად მეგრულებია (მაგ. შუაწყალი, ცხენიწყალი, თხი-
 ო ნა, ჩხოროწყუ, მაქე, ოხვამუში და სხ.). რუსი რომ სამეგრე-
 ოსში შემოვიდა, აბხაზებმა იმდენად შეიტლეს მეგრელები,
 რომ თვით სახელი მეგრელისა საკიცხავი ვახდა, როგორც
 მოღალატე-სულმდაბლისა. „აგრუა“ (მეგრელი) ანუ „აგრუა-
 კუტცე“ საგინებელი სიტყვა იყო, როგორც რუსისაცა
 („ორუს“). მაშაჩემისგან ხშირად გამოგონია, რომ მის პირვე-
 ლად შესვლის დროს აბხაზეთში მისიონერად მეგრული ენა
 ოჯახებში მთავარი ენა იყო ღალიძგის აქეთ, ხოლო პაპისა-
 გან გამოგონიარ (დეკანოზის სვიმონ ჟორდანიასაგან — XIX სა-
 უკუნის დასაწყისს მსახურობდა კოდორს, ტაშუმს), რომ
 მთელ კოდორის „უჩასტკაში“ ოჯახებში მეგრული ენა იხმა-
 რებოდაო და აფხაზურათ მამაკაცები ლაპარაკობდენო ოჯახს
 გარეთ. 1860 წლიდან თვითონ მე სამურზაყანოში ვიზდებო-
 დი (ოქუმს, ბელიას), ოქუმს აქეთ მეგრული ენა მეფობდა,
 იმის იქით ღალიძგამდი აფხაზურათ ლაპარაკობდენ, თუმცა
 მეგრულიც ყველამ იცოდა, მაგრამ ვერ ამხელდენ: სირცხვი-
 ლად მიაჩნდათ. მეგრულის არცოდნა სახელად მიაჩნდათ, რო-
 გორც აფხაზურის ზნე-ჩვეულების, ჩაცმა-დახურვის შეთვისება.

12. **გრიგოლი**, გვარით ლორთქიფანიძე (1696-1742). რომ გრიგოლ გაკათალიკოსებულა 1696 წ. იქიდან სჩანს, რომ მის საკათალიკოსო ბეჭედზე, რომლითაც სიგელ-გუჯრებს ამტკიცებს, ასეთი წარწერა იკითხება: „**1696 წ. კათალიკოსი გრიგოლი**“. თარიღიან სიგელებში გრიგოლი სჩანს: 1705 1716, 1719, 1733, 1740 წ., ამან ქუთათლად აკურთხა ანტონი, შემდეგ განთქმული მწერალი ქართლის კათალიკოსი. ამის დროსვე შესდგა კრება, რომელმაც აღკრძალა ტყვეთა გაყიდვა.

13. **ბერმანე**, მოხსენებული ბატონიშვილის ვახუშტისაგან დაახლოებით 1742--1751 წლებში კათალიკოზობდა. რალაც მიზეზით გადამდგარა და 1769 წელს ნიკორწმინდის კათედრა ეჭირა, როგორც ეს სჩანს ერთს ბიჭვინტის სიგელში, რომელიც იბეჭდება. ამ სიგელს ასე აწერს ხელს გერმანე: „პირველ კათალიკოზყოფილი ნიკორწმინდელი ვერმანე“. საგულისხმოა, რომ გერმანეს თავისის ნებით, მეფის თხოვნით, კათედრა დაუნებებია უფრო ღირსეულის რაჟის ბედიაში მოყვარე მყავდა, ხშირად წამიყვანდენ მე და ჩემს ძმას. ჩვენ აფხაზური არ ვიცოდით, ხოლო მოყვარის ოჯახობაში მეგრულს არ აცხადებდენ—სირცხვილიაო. ვიდექით მღწჯათ, სანამ ნათლიდდა „არამხანაში“ (ქალების სახლი) არ შეგვიყვანდა: აქ ყველანი მეგრულად დაგვიწყებდენ ლაპარაკს. მიღებული იყო: ვინც აფხაზურად არ ლაპარაკობს რა კაციოა. ამიტომ ყველანი აფხაზურს სწავლობდენ. 1865 წელს შიკრიკი შემოიჭრა ოქუმში ბლალოჩინ დ. მაჰაფარიანთან; ეს ამბავი მოუტანა: „დღეს გალი (სოფელია ოქუმს აქეთ) გააფხაზდაო“. თურმე იმ დღეს ს აფელი გალი შეყრილიყო და გადაეწყვიტათ: დღეისიდან აფხაზურად ვილაპარაკოთ, მეგრული არ გავაცხადოთო. ასე, ჩემს იქ ყოფნაში, საარაკოსისწრაფით აბზაზდებოდენ სამურზაყანელ-მეგრელები და აფხაზთა ზნეჩვეულებას ითვისებდენ—უფრო რუსთა სიძულვილით. მეგრელები, როგორც რუსის მომხრე, სძულდათ და ქრისტიანობაც, როგორც რუსის სარწმუნოება, არ უნდოდათ, ადვილად მაჰმადიანდებოდენ.

ერისთვის ძის ბესარიონისთვის, რომლის ღრმა განათლება შეუღლებული ქრისტიანულ სიწმინდესთან, განითქვა მთელს მაშინდელს საზოგადოებაში.

14. ბესარიონ, რაჭის ერისთვის შვილი 1751—1769 წლებში. მაღალ განათლებული სათნოიანი მღვდელმთავარი; ამას ქებით იხსენიებს კათალიკოსი ანტონი „მზამეტყველების“ წინასიტყვაობაში; მისი მოქმედება სჩანს ბიკვინტის თარიღიან სიგელებში 1760—1769 წლებს შუა. ბესარიონ გადადგა 1769 წელს, როგორც სჩანს, თავისის ნებით: საპატრიარქო კათედრა დაუთმო, ალბათ სოლომონ მეფის თხოვნით, უკანასკნელის ძმას, იოსებს, სახელგანთქმულს ხალხში წმიდა ცხოვრებით. არ ვიცი, რატომ უწოდს მეფე-სოლომონ ბესარიონს ბიძად მისად და რაჭის ერისთვის შვილად (იხ. ბიკვინტის სიგელები). ვგონებ ბესარიონი არის შვილი რაჭის ერისთვის შოშიტასი მარიამისაგან სოლომონ მეფის მამიდასა.

15. იოსებ, სოლომონ მეფის უმცროსი ძმა 1769—1776 წლებში, გაკათალიკოსდა ახალგაზღობაში, სულ 30 წლისა, განთქმული სიწმიდით და განათლებით. ხალხს წმიდანად მიაჩნდა. დიდხანს არ თანხმდებოდა კათალიკოზობის ხარისხი მიეღო და მხოლოდ გადამეტებულ თხოვნას დაუთმო.

ერთმა გარემოებამ ამ წმიდა კათალიკოზს იმავე 1769 წელს, როდესაც ეკურთხა. ხელი ააღებინა ეკლესიის მართვაზე.

იმ დროს განდიდებულ იყო რაჭის ერითავე როსტომ, მწიგნობარი, მგალობელი, მელექსე, ძლიერი მებრძოლი, კაცი ამაყი, გალალებული, ბარაკონის ტაძრის ამშენებელი. მეფეს არად აგდებდა, რადგან ოსმალებთან ჰქონდა კავშირი, მათი იანიჩარი ჰყავდა; ჩრდილოეთითაც გაძლიერებული იყო ჩერქეზ ბატონების იმედით. საშიშარი გახდა არა თუ სამეფოსათვის, არამედ ქრისტიანობისთვისაც. დიდი სოლომონი ცდილობდა მის მოქცევას და ამისთვის თვითონ ესტუმრა მას, მაგრამ მორჩილებაზე ვერ დაიყოლია, მედიდურად დაუხვდა მეფეს

როსტომ ერისთავი. მეფემ ყოლიფერი მოითმინა, და, ქუთაისში დაბრუნებულმა, რჩევა გამართა. რჩევამ გადასწყვიტა, რომ ძალით როსტომის დამორჩილება მეტად ძნელი იქნებოდა და დაადგინეს ხერხით მისი ხელში ჩაგდება. დაიბარეს კათალიკოსი იოსებ, რომელმაც არა იცოდა რა ამ გადაწყვეტილებისა და ამას მიანდო მეფემ შუამავლობა, რომ როსტომ მეფესთან მოეყვანა სადარბაზოდ, როგორც მეგობარი. კათალიკოსს ფიცით უნდა შეეჯერებინა გამჭირახის ერისთვის გული, რომ არა საფრთხე მას არ მოელოდა. იმ დროს კათალიკოსის ფიცს ისე უჯერებდნენ, როგორც ღვთის ბრძანებას. კათალიკოსმა, მეფის ძმამ, უმანკაუტკოდინარმა, მეფეს ფიცი ჩამოართვა, რომ არ უღალატებდა ერისთავს. „ვფიცავ, საარაკოდ დავუხვდებიო“, უპასუხა მეფემ კათალიკოსს. მაშინ უკანასკნელი ერისთავს ეწვია რაქას. როსტომმა მოსთხოვა კათალიკოსს: თუ წმიდა ბარძიშზე დაიფიცავ, რომ მეფისაგან არა საფრთხე არ დამეგება, დაგიჯერებ, ვეახლებიო. გულუბრყვილო კათალიკოსმაც დაუჯერა — ფიცი მისცა ზიარებით სავსე ბარძიშზე. ერისთავი ჯარით წამობრძანდა, მეფეს ეახლა. შეიქნა რამდენსამე დღეს დიდი დარბაზობა, ნადიში, დროს გატარება. მერე გავიდნენ სანადიროდ რიონის ნაპირას. ინადირეს. სანადიროდ გასვლა მოინდომეს რიონის მეორე ნაპირას; რიონი მაშინ მეტად აღიდებული იყო; ნავით გავიდნენ მეფე, რამდენიმე დიდკაცობა, როსტომ და მისი შვილი მეთოდი. დანარჩენნიც უნდა გაეყვანათ, მაგრამ დაბრუნებისას ნავი დაიღუპა (მოპირებულმა მენავემ განძრახ დაღუპა ნავი თვითონ წყალ ქვეშ ცურვით დაიშალა), ყველას ეგონა, რომ აქ არაფერი საღალატო არა არის რაო. ჯარი მეფეს და ერისთავისა აქეთ მხარეს დარჩნენ. მეფე კი იაშვილს ესტუმრა; მალე იქვე მიბრძანდა როსტომ და მეთოდი. მეფე დაუხვდა ეზოში პირმკუშად მჯდომარე. მიხვდა როსტომ, რომ ღალატი იყო, მაგრამ გვიან: ორნივე მამაშვილნი დაიჭირეს, თვალები დასწვეს. მეფემ ხმა არა გასცა რა, სიტყვაც არ ამოსვლია პირიდან, დაბრმავებულნი

მამაშვილნი-კი სულ ძილისპირებს ჰგალობდნენ, ერთი სიტყვაც საყვედურისა არ წამოსცდენიათ პირიდან: სულ იმას ეუბნებოდნენ მეფეს: ღირსნი ვართ ამ სასჯელისაო, გაუმარჯოს შენს მეფობასაო. მეორე დღესღა ერისთავის ჯარმა გაიგო ლალატი, მაგრამ რას გააწყობდა, გვიანდა იყო. ამნაირად მეფემ სამეფოს ააცდინა დიდი უბედურება, რომელიც უნდა დასტეხოდა იმერეთის სამეფოს და ქრისტიანობას.

მაგრამ როგორც-კი ეს ამბავი მიუვიდა კათალიკოზს იოსებს, უკანასკნელი მიიჭრა მეფესთან: „რად გამხადე ფიცის გამტეხელად მოლალატედ“! ვერაფრით ვერ დააჯერა, ვერ დაამშვიდა მეფემ სასოწარკვეთილი ძმა: აწ როგორ უნდა შევსწირო ღმერთსა ამ უწმიდურ ხელით შესაწირავიო. ამ დღიდან ვერ მნახავ მწირველსაო. მწარედ ამხილა მეფეს, დასწყევლა, ღმერთი შენი სახლისაგან გადაავლენს მეფობასაო, მწარედ დაისჯებიო ღვთის განგებით. წაბრძანდა გელათს, წირვაზე შემოსილი შევიდა, აუარებელ ხალხის წინ გაიხადა საპატრიარქო შესამოსელი, გამოუტახადა ხალხს: არა ვარ წირვის და მღვდელმთავრობის ღირსიო, სიკვდილამდი არ უნდა ვწიროო, დღეიდან არა ვარ თქვენი კათალიკოზიო. გავიდა და შევიდა ვიწრო საბერო ოთახში და იქ სასტიკ ლოცვა-მარხვაში უწირველმა გაატარა დანარჩენი თვისი ცხოვრება, ექვსიოდე წლის შემდეგ გადაიკვალა, მუდამ ცრემლით მლოცველი ფიცის გატეხისათვის, რომელიც მისცა ბარძიმზე როსტომს უწინებელობისათვის. „მე ფიცი არ გამიტეხიაო-, უთხრა ერთ-ჯერ მეფემ ძმას,—რაც გითხარ, კიდევ შევისრულეო: საარაკოდ დახვედრა აღვითქვი ერისთავისა და აკი მართლაც საარაკოდ დაეუხვიდო“!—„უგნურო, უპასუხა; კათალიკოზმა, ჩემი მოტყუება შეგიძლია, მაგრამ ღმერთს ვერ მოატყუებ: მან იცის შენის გულის განძრახვა, იგი განიკითხავს თირკმელ-

თა კაცთასა. რისხვამისი მოწვენილია შენზე და შენს
ოჯახობაზეო*).

კათალიკოსი იოსებ მალე გადაიცვალა 1776 წელსა, 13-ს
მისს 37 1/2 წლისა. მას მოიხსენიებს ცნობილი მგზავრი გულ-
დენშტელი (იხ. ბროსსე: Addition XV, p. 439. ჩემის „ქრო-
ნიკების“ მესამე ტომში შეტანილია 1778 წლის გუჯ-
რიდან ცნობა: „კ-ზი ბესარიონ გარდაიცვალა, მერე შენ
(ვინ?) დადგენილ იქმენ... გრიგოლის მიერ კათალიკოზისა“.
ერთს სხვა წარწერაში 1777 წლისაში მოთხრობილია, რომ

*) ეს ამბები ვრცლად აღწერილია წიგნაკში: „სოლო-
მონ I, მეფე იმერეთისა“. მიკვირს, რატო ჩვენი ნიქიერი
დრამატურგები (მაგ. სუმბათოვი, გედევანოვი, შიუკაშვილი
ანუ სხვები) ამ დიადს ამბავს არ აღწერენ ახალს ისტორი-
ულს დრამაში, რომ ამის უკეთესი შინაარსი ერთი არ მოი-
ძებნება, სადაც ნიქიერი დრამატურგი თვალ წინ გამოგიტა-
რებთ ოსმალთ მზაკვრობას, იმერელ-მეგრელ-გურულთა მამი-
ნდელს თავისებურობას, დაგიხატავთ ამპარტავან, მაგრამ
გმირულ სულს ერისთავის როსტომ, მეთოდისას, საოცარ
კეთილშობილს, ქრისტიანობისათვის თავგანწირულ მეფეს,
რომელიც უზომოდ სწუხს, მაგრამ ქვეყნის ბედნიერებას ანა-
ცვალებს რაქველ ერისთავების ოჯახს, კათალიკოზის იოსების
უმწვერვალეს სათნოებას, სულით სპეტაკობას; დაგისურა-
თებთ აგრეთვე იმავე მოთხრობის საფუძველზე ოჯახურ იდილ-
ლიურ ცხოვრებას ერისთვის ოჯახში, ბჭობას მეფის დარბაზში
მეფურ შექცევას, ძიძა-მსახურის სიყვარულს, თავადების ერო-
მანეთში ინტრიგას—ერთის სიტყვით მთლიანს სურათს ჩვენის
ცხოვრებისას. განმაცხოველებელ, სულის ჩამდგმელ შთაბეჭდი-
ლებას დასტოვებს მაყურებლებზე ეს სურათი ბუმბერაზ-გმირ-
თა ცხოვრების აღწერით, მათთა ღირსებანაკლევანებათა დახა-
სიათებით. გამოჩნდით გმირო-მწერლებო! „მოდი, ზაფხულო,
მე შენ მოგელო!“.. ოლონდ კუდაბზიკები ნუ იკადრებენ ჩვე-
ნის გმირების ქუჭყანის ხელით შეხებას, თავისის „სუბიექტიურ-
პარტიულ-წინაღებულ“ არშინით მაგ ბუმბერაზების სიგრძე-სი-
განის გაზომას: თქვენი მიკროსკოპიული სული-გონება, ღირ-
ლიპუტებო, მათს სიწმიდეს შეაგინებს, გააექსპროპრიაციებს...

ვიღაც უცნობნი თავს დაესხნენ „წმიდასა კათალიკოსსა გრიგოლს“, გაცარცვესო იგი, თვითონ კი ვადარჩაო.—ძნელი მისახვედრია, თუ რას მოგვითხრობს ეს საბუთი. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ კ-ზი გრიგოლ ლორთქიფანიძე, ღრმად მოხუცებული, კიდე ცოცხალი ყოფილიყოს. რადგან კ-ზი იოსებ არ განაგებდა საკათალიკოზოს, მიუხედავად მეფის თხოვნისა, ალბათ დროებით ეკლესიის განმგეობა ჩააბარეს ჯერ მისს წინამოადგილეს ბესარიონს, ხოლო რაკი ეს ბესარიონიც (1775) ახლო ხანს გადიცვლილა, ღრმა მოხუცებულ გადამდგარ კ-ზს, გრიგოლს მიანდეს დროებითი განმგეობა ეკლესიისა კ-ზის იოსების სიცოცხლეში.

კათალიკოზი მიიცვალა და უმალ აღსრულდა მისი წინასწარმეტყველება-შეჩვენება: მეფეს მოუყვდა ჯერ დედოფალი მარიამ, საყვარელი მეუღლე (ჩვენის „ქრონიკით“ III 1777 წ. ოკტომბრის 26). მერე ერთადერთი ვაჟი-შვილიც, ალექსანდრე, მოუყვდა (1780 წ.). უკანასკნელ თვითონაც მოკვდა მეტად უცხო გარემოებაში: 23 აპრილს 1784 წ. რომ ხონის დღესასწაულში უნდა წასულიყო, ცხენი მოუყვანეს, ცალი ფეხი უზანგში ჩადგა თუ არა, იქვე მოკვდა! მისი სახლიდანაც მართლა გადავიდა მეფობა, მერე მისი მოდგმა მოიშალა. ასე მსწრაფლ აღსრულდა წინასწარმეტყველება კათალიკოსის, რომ ხალხი განცვიფრებაში იყო. მისი შვილი-შვილებიც ამოწყდენ ზოგი აქ, ზოგი რუსეთში.

16. **მაქსიმე**, გვართ აბაშიძე. ორჯერ იყო რუსეთში ელჩად. კათალიკოსობდა 1776-1795 წ. სწორენ, 1795 წელს ის კიევში მოკვდაო, სადაც დღემდე ინახება მისი ძვირფასი მიტრა და სხვა სამკაული; მაგრამ როგორც ერთი გუჯრის პირიდან სჩანს, მაქსიმე (მეორედ?) წაბრძანებულა რუსეთში 1804 წ. (ჩემი ხელნაწ. გუჯრის წიგნი I, გვ. 309) და არ დაბრუნებულა. ქეშმარიტი ცნობა არა გვაქვს იმაზე, თუ როდის გადაიცვალა. ეს იყო უკანასკნელი აფხაზეთის კათალიკოსი. მის რუსეთში მყოფობის დროს აფხაზეთის ეკლესიის გა-

ნაგებდა ქუთათელი დოსითეოს, კაცი ღრმად განათლებული ღვთისმეტყველებაში, გვართ წერეთელი (1796-1820 წ.).

ხოლო გენათლად მისს დროში იყო ეფთვიმე, გურიის ერისთვის შვილი. ორნივე განთქმულნი წმიდა ცხოვრებით.

როგორც ვთქვით, კათალიკოსი მაქსიმე რუსეთში გადაიკვალა იმ დროს, როცა იმერეთი რუსეთს შეუერთეს: ჯერ მფარველობა მიაღებინეს (1804 წ. 26 აპრ.), ხოლო შემდეგ (1810 წ.) სრული შეერთება მოხდა, რუსეთის წესწყობილება შემოიღეს. აბხაზეთის და ქართლის საკათალიკოსო, წინააღმდეგ მესამე მსოფლიო კრების კანონისა (კანონი მერვე), ძალად გააუქმეს. ქართლში რუსეთის ექსარხოსი დასვეს, რომელსაც დაუმორჩილეს ყველა საქართველოს ეკლესიები; დაარსეს სინოდის კანტორა უწინდელ დიკასტერიის მაგიერ. იმერეთიდან ამ კანტორაში სამღვდლოებისგან **არჩეული** წევრები უნდა მჯდარიყვნენ.

არც კანტორის, არც ექსარხოსის მორჩილობა არ ინდომეს იმერეთის ეპისკოპოსებმა; განსაკუთრებით მოხსენებულ ქუთათელმა დოსითეოს და გენათელმა ეფთვიმემ; არც საეკლესიო ქონება დაანებეს კანტორის ჩინოვნიკებს. საქმე მეტად გამწვავდა, როდესაც პირველი არუსის ექსარხოსი იმერეთს მობრძანდა, დამორჩილება მოითხოვა და მიზანს ვერ მიაღწია. თეოფილაქტემ მთავრობას დააბეზლა გენათელ-ქუთათელნი ხალხს „აბუტებენო“. მღვდელმთავრები უპასუხებდნენ, რომ უკანასკნელ სისხლის წვეთამდი ხელმწიფის ერთგულნი ვართო; ხელმწიფე ეკლესიის დამხობას არ ინებებდა, არ გვეჯერაო. ოღონდ მაგის უდიდებულესის პირიდან გაგვაგონე, რომ ეს მისი სურვილიაო და ყოველსავე მას განაცავლებთო; ნება მოგვეც მას ვეახლოთო და სხ. მაგრამ ვინ დაუჯერა! ორივე მღვდელმთავრები თრევით-შეურაცხებით წაასხეს რუსეთისკენ. ხალხის აშფოთებისა რომ ეშინოდათ, საიდუმლოდ მიჰყავდათ; ერთმა ძლიეს მიაღწია ანანურს და იქ მოკვდა,

იქვე დამარხულია; მეორე ცოცხალი გადავიდა ყიზლარამდი და იქ მოკვდა; მოკვდენ ისე, რომ ხელმწიფის სახე ვერ იხილეს, როგორც ხელმწიფემდი ვერ მიაღწია მესამე წამებულმა დ. ყიფიანმა და ვერაგულად მოიკლა სტავროპოლში.

სამღვდელოება დაშინდა, გაინაბა, მაგრამ ერისკაცობა ატყდა იმერეთში. ამას ეხვეწებოდნენ მაშინდელ უფროსებს: კანტორა რო საეკლესიო მიწებს თავისს გამგეობაში თხოულაობს ეს უკანონობა: ის მიწები ეკლესიას საალაპოდ აბარია, მისი საკუთრება არ არი, ჩვენის მკვდრებისა; იმ მიწების შემოსავლით ყოველ წელიწადს ალაპი უნდა უკეთდებოდეს ჩვენს მკვდრებსაო, თვით შეწირულობა პირობითია, შიგ შეწირულების გუჯარში ეს ასე სწერია, თუ გინდ გაასინჯინეთო. თქვენ რო იმ მიწებს ჩაიბარებთ, ჩვენს მკვდრებს ვინ გაუკეთებს ალაპსაო. ეს არ იქნება ხელმწიფის ნება, ჩვენ ვატყუებენო! შეიქნა არეულობა, მოხელეებმა არა გაიკონეს, სასტიკი ზომები მიიღეს, უარესად გაამწვავეს საქმე, რწყილს აქლემი აშობინეს; გამოაცხადეს, იმერეთი აბუნტდაო. მაშინ მართლა მოინდომეს აბუნტება: მოთავედ დადგა ივანე აბიშიძე, აპირებდნენ მეფობის აღდგენას; სოლომონ მეფის ძმისწული დავით ბაგრატიის ძე უნდა გაემეფებინათ. მაგრამ მთავრობამ დროზე უსწრო, გააბნია მემამოხენი, ჯარმა გადასწვა მემამოხეთა სოფლები. ივანე აბაშიძე გურიას შეეფარა*).

*) მას გამოუღდა პოლკოვნიკი პუზირევსკი. შემოქმედის აღმართს შეხვდა მას გურული გლეხი. პუზირევსკიმ გურულის სალამზე უზრდელად ჰკითხა: ГДЕ ВАШЪ Гуріе.ш МАМАДЗАГ.ш?. წამი არ გასულბ, იგრიალა გურულ გლეხის თოფმა, პოლკოვნიკი მკვდარი ჩამოვარდა, ხრიალებდა: „ეხლა იპრუწუნე გურიელი მამაძალიათქო“ და თვალის დახამხამებზე ხრამში გაჰქრაო. ასე მიამბეს ადგილობრივ და ადგილიც მიჩვენეს, სადაც ეგდო გვამი მოკლულისა (ფერდოზე, სკოლასა და მონასტერს შუა, გზას ქვემო).—საზოგადოთ უნდა შევნიშნო, რომ ჭეშმარიტი მკვლევარი მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენის ისტორიისა ოფიციალურს საბუთებს არ უნდა დაენ-

აჯანყება მალე ჩააქრეს, ყურმოჭრილი მღვდელმთავრები დანიშნეს. ამათაც საიდუმლო „შპიონებს“ მიუჩენდნენ ხოლმე. ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის სმატრიტელის დაბეჭდება საკმაოდ იყო, რომ კათედრა დაეკარგა ქუთათელს და სადმე უბრალო ბერად თავი ამოეყო მივარდნოდ მონასტერში. სრულიად დამუნჯებულა იხსნიდა განსაცდელისაგან ქართველ ეპისკოპოსს, სრული მიყოლა ბრძანებისა. თავისი ხელით ჩვენი მღვდლები კირს უსვამდნენ დიდებულს ნახატებს (ფრესკებს) ძველ ეკლესიებისას, ქვის კანკელებს დიადის ხელოვნებისას აქცევდნენ ან გაჯით ჭფარავდნენ—არ გამჯირონო, ზოგან ძველ ხელნაწერებს გარეთ ჰყრიდნენ. თფილისის სიონში ქართული წარწერები გაჰქრა ფრესკებზე, შეიქნა ეკლესიურ ჩვეულებათა დევნა: ცხერის, საქონლის დაკვლა (პირველ საუკუნეთა ჩვეულება), ალაპები, ბუკთა ცემა აღდგომას, ძელის რეკა, კოხიჯვარობა, შენდობის კვირიაკის საერთო ალაპი, ლეინის დაყენება შიგ ეკლესიაში ან მისს გალავანში (ზედაში), ხორცეულის კურთხევა შიგ ეკლესიაში, მიქელგაბრიელობა, მიისობა (ვარდობა), ბაიობა, ფიცი და გადაცემა ხატზე,—ერთის სიტყვით თითქმის ყველა ადგილობრივი ეკლესიის ჩვეულება, წინააღმდეგ მსოფლიო საეკლესიო კანონისა (III მსოფ. კრება, მუხ. 8) უარყოფილ და დევნილ იქმნა.

დოს, მოხუცებულებს უნდა ჰკითხავდეს, ქართულ წყაროებს ეძებდეს. მაშინდელი ჩინოვნიკები სულ იმის ცდაში იყვნენ, რომ სულ უბრალო შემთხვევა გამოეყენებინათ თვისდა სასარგებლოდ: რაიდა, აქ ბუნტობენ, გაქივრებაში ვართ, ფული, პენცია გვაძლიეთ, ფურაჟი, ჩინები ბუნტობის ჩასაქრობად; სულ სხვა სარჩული უდევს მაშინდელ მოხელეთა „რაპორტებს“, სასტიკ კრიტიკის ცეცხლს უედა გაატარო ის „რაპორტები“, რომ ცოტა რამ სიმართლე მაინც გამოსწურო საუცხოვოდ სარგებლობს ამ მასალით ჩვენი მეცხრამეტე საუკუნის მესტორიე ალ. ყიფშიძე. მაგრამ წერტილი ადრე დაუსვა თავის შრომას. უფრო მეტი ფასი დაედებოდა მისს ნაწარმოებს, რომ ზეპირთქმულებასაც ხალხისას იშველიებდეს.

ამას ორნაირი შედეგი მოყვა: ა) მთის ადგილების ქრისტიანებმა არ დასთმეს ეს ჩვეულებანი; მათი უარისყოფელი მღვდლები შიშის ძალით მიიღეს, მაგრამ მთავრობის მღვდლად „გარეშე ხუცესად“ გამოაცხადეს, და იმას გვერდს მოუყენეს „პაპები“, ე. ი. შინაური მღვდლები; ამათ ასრულებინებდენ იმას, რასაც უარ-ყოფდა მთავრობის მღვდელი (სეანეთი, თუშ-ხევსური, მთიულები). ბ) ვაკე სოფლების ქართველობა კი დაუმორჩილდა ძალა უნებურად „ახალ რეჟიმს“ მაგრამ, რადგან მთავრობის „ახალი მღვდლები“ (სხოლასტიკურ სემინარიებ-„უჩილიშჩებში“ კურს დასრულებულები, რომელნიც ენის უცოდინარობისა გამო სახარების კითხვასაც ძლივს ახერხებდენ) მათს ადგილობრივს საეკლესიო ჩვეულებათა უარპყოფდენ (საკურთხებს, აღაბებს, ზვარაკს, სალოცავენს; ზედაშს და სხვ.); ამ ადათებს ანა თვითონ ასრულებდენ უმღვდლოთ, თვისს ოჯახში, უწირვ-ულოცავად, ან არა და ზოგიერთმა სულ მოისპო ესენი და ასე განიზრახა: თუ ეს მამაპაპათა ჩვეულებანი, რომელთაც ათასი წელი გაუვლია კათალიკოს-პატრიარქების ხელში, დღეს ტყუილები გამოდგა, მაშ ყველა ტყუილი ყოფილა, რასც გვიკითხავენ-გვიკადაგებენო, სულ ხელი გაიქნია სარწმუნოებაზე, „ინდეფერენტობის“ მორევში ჩაიგდო თავი, და ქრისტიანობის სახელს მარტო გარეგნულად, აფიციალურად ატარებს—არ ეხიარება, თუ არ ძალდატანებით, წირვა-ლოცვა-მარხვა მიატოვა, დაიარება უღმერთო, ყოველს რჯულს გარეშე... მარტო გარეგნულად ქრისტიანია.

ეკლესიურ ჩვეულებათა თავისებურებასთან ერთად ახალმა „რეჟიმმა“ უარპყო ყველა ადგილობრივი კანონები, რომელთა საშუალებით უწინდელს სამღვდელოებას და ერობას მაგრათ ეჭირათ რჯული, თუმცა ის თავისებურობა, ის კანონები უძველესის დროიდან მომდინარეობდენ, ხშირად პირველ საუკუნოებიდან*). სხოლასტიურ სკოლაში გახდილმა მღვდელმა,

*) დიდათ შემცდარნი არიან ჩვენი მწერლები, რომელთა ჰგონიათ, ვითომ წმ. ნინომღი იმერ-ამერეთი წარმართნი ყოფი-

ხშირად, უარყო ყოველივე, რაც მისს კურთხევან-ტიბიკონ-ში, სლავიანურიდან გადმოთარგმნილ-გადმოწვალეულში, არ იპოვებოდა—წინააღმდეგ მსოფლიო კრების კანონებისა (III კრ. 8 და სხ.). თვითონაც რომ ამ უკანასკნელის ჯურის მამებს შეეპარათ იგივე „ინდფერენტზმი“ (ხანდისხან ატეიზმი) სხოლასტიურ განათლების ზედგავლენით, მსოფლიო მამებისაგან მოწყვეტილობით—ეს ხომ ნამდვილი უბედურობაა ჩვენის ეკლესიისა, თვითმმართველობის გადავარდნის შემდეგისა.

ახალმა „რევიზმა“ ჩვენი დიდებული საეკლესიო მუსიკაც (ბეტხოვენისებრივი გიმნი ღვთისადმი) დაიწუნა და შემოიღო უცხო ვალობა, რომელსაც, თუ გნებავთ, საცეკვაოდ გამოსადევი ადგილებიც აქვს. თანდათან გაჰქრა ჩვენი ვალობა და დღეს აქა-იქლა დოლიალობს თითო-ორლა ქართულ ვალობის მცოდნე და ისიც მარტო ერთის ხმისა, მაშინ როდესაც მე თვითონ მარტილში გამიგონია ზესთა სულის ამყვანი ვალობა მთელის ლოცვა-წირვისა რვა ხმად, ე. ი. რვა ნაირად, რვა სხვადასხვა ფერად, კილოდ. დავკარგეთ 1500 წლის მონაღვწი საუნჯე... კიდევ კარგი, რომ ამ ბოლოს დროს გამოგვიჩნდნენ კარბელოვები, კარგარეთელ-ფალიაშვილები, ფოცხვერაშვილ-დუმბაძე-ქალაგანიძეები, ეგებ ნატეხი მარინც შეგვინარჩუნონ ამ ძველ საუნჯისა.

ლიყვნენ. ქრისტიანობა ჩვენში ანდრია მოციქულიდამევე შემოვიდა, ნელ-ნელა იზრდებოდა, და როდესაც წმ. ნინო ამერეთში შემოვიდა, იმერეთ-გურია-სამეგრელო-ჭანეთში ქრისტიანობა სრული გამარჯვებული იყო. ამის მტკიცე საბუთებს თავის დროზე გამოვიტანთ, მაგრამ ყველაზე დიდი საბუთები ამისი იგივე თავისებური საეკლესიო ჩვეულებაა პირველ საუკუნეთა: მსხვერპლი-საკლავი (პირველ საუკუნეებში მოსეს რჯულსაც მისდევდნენ, როგორც თვით ქრისტე-ღმერთი, და უსისხლო მსხვერპლსაც სწირავდნენ), აღდგომის ჩვეულებანი, საერთო ზიარება (აღაბი), მიცვალებულის დამარხვაზე პურის გატეხა და ღვინის ზედ დასხმა (პირვანდელი სახე საერთო ზიარებისა) და სხ. და სხ. დიდს ღვაწლს დასდებს ჩვენს ის-

ამ ბოლოს დროს საქმე იქამდის მივიდა, რომ სემენარი-აკადემია შესრულებული ქართველი მღვდლებიც დიდ სკოლებიდან იდევნებთან სჯულის მასწავლებლობიდან, ხშირად მრევლისაგანაც გაჰყავთ და რუსის მოდგომისა შემოჰყავთ. ვითომ რუსულ-სლავიანურში „პიატები“ არ უზისთ თუ აკადემი-სემენარიის რუსის მთავრობისაგანვე?! 1903 წელს ხმა დადი-ოდა, რომ უნდა თითო მაზარაში თითო რუსის ბლადოჩინი დაენიშნათ. — აი მაშინ მართლა რუსის ბლადოჩინები „გააპე-შკებდენ“ ქართველ ეპისკოპოსსაც და მასს ჯარსაც. ტიმო-შკას აზრი იმარჯვებს, ჩვენი ეკლესია ემხოზა, სარწმუნოება მამაპაპებისა ითელეზა პოლიტიკანებისაგან, რომელნიც მთავ-რობასთან სულ იმის ბეზლობაში არიან, ვითომ ჩვენ ორგუ-ლნი ვიყვნეთ რუსობისა, ხელმწიფისა, სარწმუნოებისა; მაშინ როცა რუსებში არ იპოვებიან იმასთანა ერთგულნი ხემწიფისა და მოყვარულნი რუსეთის ერისა, როგორიც არიან ქარ-თველნი. ნუთუ არ დაირღვევა, ის კედელი, რომელიც ძა-ლათ აგვიყუდეს ორგულ მოხელეებმა ჩვენსა და ცხებულ მე-ფეს შუა, რომ ჩვენი მისდამო ერთგულობა და თავგანწი-რულობა რუსის ერის გამარჯვებისათვის არ გავავაგონოთ ყუ-

ტორიას, ვინც დაწვრილებით აღწერს ამ ჩვეულებათა და მათს კავშირს აშკარად გამოაჩენს პირველ საუკუნეთა ქრის-ტიანობასთან. წმ. ნინომ მარტო ამერეთში მისცა სრული გა-მარჯვება ქრისტიანობას, რომელიც მანამდინაც აქ ძლიერ გაერცვლებული იყო და მხოლოდ დიდკაცობაში ბოგინობდა, როგორც „ძველი მამა-პაპათა რჯული“. ამიტომაც ასე ადვი-ლად მოიქცა ქართლი. რა თქმა უნდა პირველ საუკუნეებში-ვე თარგმნილი იყო სახარება-სამოციქულო და სხვა საქრისტიანო წიგნები და ვინც ღრმად ჩაუკვირდება ამ აზრს, ბევრს სა-ბუთებს ამისას იპოვის თვით იმ წიგნების უძველესს ხელნა-წერებში (მაგ. ურბნის სახარების, სვანეთის ჩემგან ამოჩენილ ღვთის მსახურების წესში და სხ. და სხ.). ოღონდ პირნათ-ლად ჩაიხედონ საძიებელში, ტიმოშკების ხაარო-მათრი გუ-ლიდან გადაიგღონ, გონება გაიწმიდონ წინდაწინ.

რით, არ დავანახოთ თვით საქმით, როგორ დღემდე ჩვენი თავდადებულობა რუსეთისადმი საარაკო იყო; თითოთ საჩვენებელი?! სანამ ჩვენსა და ხელმწიფეს შუა ეს კედელი დარჩება მანამდე ჩვენს ერთგულებას ორგულებად მოაჩვენებენ, ჩვენს თავგანწირულად სამსახურს რუსის ერის წინაშე — ღალატად. ხელმწიფე თვითონ კანონია, მსოფლო ეკლესიის კანონს ის არ შესცვლის, იმ კანონით გვაცხოვრებს თავისდა სადღეგრძელოდ. ეს კანონია მესამე მსოფლიო კრების შერვე კანონი, რომელიც ამბობს: **რომელ ეკლესიასაც რა უფლება ან ჩვეულება ჰქონია, იმ უფლება-ჩვეულებათა სხვა ეკლესია ვერ წაართმევს (როგორც კრიტეს ეკლესიას ართმევდა თვითმმართველობას ანტიოქიის ეკლესია) და ვინცობაა თუ წაართვა, უკანვე დაუბრუნოს ის უფლებანიო**, და ბოლოს ამ კანონს ეს შენიშნავს აქვს: ამ ჩვენს (მსოფლიო კრების) დაგგენილობას **ვერ შესცვლის შემდეგნი კრებანიო**. მაშასადამე ჩვენის ეკლესიის თვითმმართველობას კანონით ვერ შესცვლის ვერც რუსეთის საეკლესიო კრება, ვერც სინოდი, ვერც პატრიარქები და ვერც მსოფლიო კრება, თუნდაც ამათს განხილვაში შევიდნენ. ალგვიდგინონ ეს ჩვენი ძალად და უკანონოდ ჩამორთმეული უფლება და მაშინ ცხადად დავანახებთ მართმადიდებელ რუსეთს, თუ რა უზრეტი სიყვარული ღვივის ჩვენს გულში ხემწიფისა, მართლმადიდებლობისა და რუსის ერისადმი; მაშინ ვნახოთ, ვინ უფრო თავდადებულნი გამოჩნდებიან ტახტისა და რუსთა ერისათვის — ის პოლიტიკანები, რომელიც დღეს ჩვენის უსამართლო დაბჭულებით თავისთვის კარიერას იკეთებენ, თუ ჩვენ, თავზე ხელაღებულად მძძიებელნი რუსეთის სამსახურისა, მოტრფიალენი საუკუნდამ მართლმადიდებლობისა, რუსთ ხემწიფისთვის თავდადებულობისა.